

TARİH VESİKALARI

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI TÜRK KÜLTÜR ESERLERİ BÜROSU
TARAFINDAN YAYIMLANIR.

YAZI İŞLERİNİ İDARE EDENLER

HİKMET İLAYDIN

İSMET PARMAKSIZOĞLU

YENİ SERİ, I. CİLD

MART 1961

3 (18). SAYI

İÇİNDEKİLER

VESİKALAR VE ARAŞTIRMALAR

Faik Reşit UNAT, <i>Amasya Protokolleri</i>	359
Doç. Dr. Mustafa AKDAĞ, <i>Ankara Sultan Alâeddin Camii kapısında bulunan hicri 763 tarihli bir kitabenin tarihi önemi</i>	366
M. Çağatay ULUÇAY, <i>Selim - Bâyezid mücadelesi</i>	374
Dr. Ali SEVİM, <i>Anadolu Selçuklularına ait bir eser, Ravzatül'-küttâb ve Hadika- tü'l-elbâb</i>	388
İsmet PARMAKSIZOĞLU, <i>Kuyucu Murad Paşa'nın İran'a gönderdiği bir mektiup</i>	419
Dr. Selâhattin TANSEL, <i>Silâhşor'un Feth-nâme-i Digâr-ı Arab adlı eseri</i>	430

BİBLİYOGRAFYA

<i>Türk tarihi ile ilgili makaleler bibliyografyası (Ahmed KUŞAT)</i>	455
---	-----

AMASYA PROTOKOLLERİ

FAİK REŞİT UNAT

Sivas Kongresinden sonra seçilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinin, millet arzu ve iradesine karşı gelmek ve milletin hürriyet ve istiklâl isteyen sesini susturmak için türlü hain teşebbüslere baş vuran Damat Ferit hükümetini, İstanbul'da meşru ve milletin arzularını benimseyen ve onların tahakkukuna çalışan bir kabine kuruluncaya kadar tanımamak suretiyle, Saray ve Babiâli'ye karşı varlığını tanıttığı ve Damat Ferit Paşayı nihayet çekilmek zorunda bırakarak Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasını sağladığı malûmdur (2 Ekim 1919).

Bu yeni hükümetin milletçe tanınması için o zaman Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ile Babiâli arasında yapılan uzun telgraflaşmalardan sonra, hükümet resmen tanınmak ve merkezle kesilmiş olan münasebetler tekrar başlamakla beraber, teferruat üzerinde yüz yüze görüşerek esaslı prensip kararlarının alınması için yeni hükümet, Bahriye Nazırı Salih Paşayı [1] Anadolu'da Heyet-i Temsiliye ile temasa memur etmiş ve Salih Paşa da maiyetinde padişahın yaverlerinden Albay Naci Bey [2] olduğu halde 15 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla Samsun'a ve 18 Ekim 1919 tarihinde de görüşme yeri olarak kararlaştırılan Amasya'ya gelmişti.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa da, Heyet arkadaşlarından Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerle birlikte, 18 Ekimde aynı yere gelmiş bulunuyordu. Görüşmeler, 20 Ekim tarihinde başlanmak ve 23 Ekimde son verilmek suretiyle üç gün sürdü ve Salih Paşa, hemen İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Bu görüşmelerin, Heyet-i Temsiliyeyi, dolayısıyla milleti temsil etmek üzere Mustafa Kemal ve iki arkadaşı ile birlikte dört kişi arasında yapılmış olduğu, ikişer nüsha olarak tanzim ve iki taraf arasında karşılıklı alınıp verilen protokollerin altındaki imzalarından anlaşılmaktadır.

Atatürk, Büyük Nutkunda bu görüşmelerden oldukça geniş bir şekilde bahsetmekte [3] ve üçü imza altına alınan ve ikisi gizli olduğu için imzalanmayan beş protokol hakkında bilgi vermekte ve birinci, üçüncü

[1] Salih Kezrak (1864-1939).

[2] Eski Seyhan mebusu General Naci Eldeniz (1875-1948).

[3] Nutuk, 1935 baskısı c. I, s. 167 ve 173-179.

protokolleri de nutkunun vesikaları arasında [1] yayımlanmış bulunmaktadır.

Nutuk'ta ikinci protokolün metninden bazı kısımların aynen alınmış, bazı kısımların da terk edilmiş bulunduğu, Amasya görüşmelerine ait olarak Salih Paşanın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından imzalı olmak üzere İstanbul'a götürdüğü ve şimdi Başvekâlet Arşivinde Babîâlî Evrak Odasından devralınan dosyasındaki [2] suretinden öğrenilmektedir. Diğerlerinden sonra yazılan ve görüşmelerin umumî bir tutanağı mahiyetini arz eden bu protokolün sureti aynen aşağıya alınmıştır (V. 1).

Büyük Nutkun vesikaları arasında 159 ve 160 numaralar altında yayımlanan birinci ve üçüncü protokolün, yine Heyet-i Temsiliye namına aynı üç imzayı taşıyan nüshaları da bu dosyada vardır. Fakat gizli olan ve imzalanmayan diğer iki protokole ait bir kayıt veya suret mevcut değildir. Bunların mevzu ve muhtevasını da yine Büyük Nutuk bize açıklamaktadır [3]. Yalnız Babîâlî'deki dosyada Salih Paşa tarafından Amasya'dan çekildiği anlaşılan (V. 2) bir şifre mahlulü daha dikkatimizi çekmekte ve Amasya görüşmelerini şekil ve mahiyet bakımından biraz daha aydınlatmaktadır.

Bu vesıkaya göre "Heyet-i Temsiliye ile görüşülecek hususata esas olmak üzere" İstanbul'da Meclis-i Vükelâ tarafından dokuz maddelik bir muhtıra tesbit edilmiş ve Salih Paşa bunu hâmilin Amasya'ya gelmiştir. Bu muhtıra Heyet-i Temsiliyece Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği gibi, kâmilin kabul ve tasvibedilmiştir. Şifrede bahis konusu olan altıncı madde delâletiyle de anlaşıldığına göre, 21 Ekim 1919 tarihini taşıyan 1 numaralı protokol, bu dokuz maddelik muhtıradan başka bir şey değildir. Bunun Heyet-i Temsiliyece aynen kabul ve tasvibi bize şu hakikati de belirtmektedir ki, Ali Rıza Paşa kabinesi, iş başına geçtikten sonra millî hareketin bütün karar ve isteklerini gözden geçirmiş, Heyet-i Temsiliye ile doğrudan doğruya veya bilvasıta yapılan telgraf yazışmalarını dikkate almış ve onları hangi şekil ve şartlarla kabul edebileceğini teemmül ve mülâhaza ettikten sonra, milletin iradesine boyun eğmekten başka çıkar bir yol olmadığını görerek bu istekleri daha önceden kabul ve tesbit edip, mümessilini bu kararları millet mümessillerinin önünde bizzat imzaya memur ederek yollamıştır [4].

[1] Nutuk, c. III, s. 192-194.

[2] Heyet-i Temsiliye ile cereyan eden muhabere evrakı, Nr. 8.

[3] Nutuk, c. I, s. 177, 178.

[4] Salih Paşa, Anadolu'ya bir nazırın gönderilmesinin kendisi tarafından Meclis-i Vükelâya yapılan teklif üzerine kabul edilmiş olduğunu biyografisi hakkında vermiş olduğu muhtıradaki yazmıştır. [bk. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, s. 2122].

VESİKALAR

1.

İKİNCİ PROTOKOL

20 Teşrinievvel 35 den 22 Teşrinievvel 35 tarihine kadar Amasya'da Bahriye Nazarı Salih Paşa Hazretleriyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi âzasından Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf ve Bekir Sami Beyefendiler Hazretleri arasında cereyan eden müzakeratın zabıtnamesidir.

Osmanlı kavminin hükümdarlarına karşı asırlardan beri muhafaza eyledikleri râbıta-i kudsiye memleketin maruz kaldığı son felâketler muvacehesinde bir kat daha kesb-i kuvvet etmiş olup bütün âlem-i İslâm için bugün dahi kavi ve mukaddes bir istinatgâh ve yegâne penah teşkil eylemekte olan Makam-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin temin-i beka ve mahfuziyeti gayesi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hedef-i aslı si olduğu müdellelen şerh ve tafsil edildikten sonra umumî kongrenin 11 Eylül 1335 [1919] tarihli beyannamesi [1] mevaddının tezekkürüne başlandı.

1 — Beyannamenin birinci maddesinde Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududu, Türk ve Kürtlerle meskûn olan araziye ihtiva eylediği ve Kürtlerin camia-i Osmaniye'den ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgarî bir talep olmak üzere temin-i istihsalî lüzumu müstereken kabul edildi. Maahaza Kürtlerin serbesti-i inkişaflarını temin edecek vech ve surette hukuk-i irkiye ve içtimaiyece mazhar-ı müsaadat olmaları dahi tervic ve ecanib tarafından Kürtlerin istiklâli maksad-ı zâhîrisi altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malûm olması hususu tensib edildi. Halen ecnebi taht-ı işgalinde bulunan menatıktan Kilikya'yı Fransız ve İngilizlerin Arabistan ile Türkiye arasında bir "Etat tampon" vücade getirmek maksadiyle ana vatandan ayırmak arzusunda buldukları mevzu-i bahis edildi. Anadolu'nun en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve zengin bir mıntakası olan bu kıtanın hiçbir suretle ayrılmasına muvafakat edilmeyeceği, Aydın'a [2] gelince bunun da daha kat'î bir evleviyetle eczay-i vatandan gayr-ı kabil-i infikâk olduğu esası umumiyetle kabul edildi. Trakya meselesine gelince burada da İngiliz ve Fransızların Bulgarlar ile Türkler arasında âtiyen bu iki devletin müstereken hareketlerine mâni olmak maksadiyle zâhîren bir hükümet-i müstakille ve hakikatte bir müstamere tesis ve bu haldé Şarkî Trakya'dan dahi Midye-Enez hattına kadar olan mıntakayı bizden ayırmak arzusunda olmaları ihtimali derpiş

[1] Tarih Vesikalari Dergisi, Sayı: 1, s. 7-8.

[2] O tarihlerde İzmir vilâyetinin adı.

edildi. Fakat Edirne'nin ve Meriç hududunun bir hükûmet-i müstakille-i İslâmiyeye ilhak edilmek için dahi olsa hiçbir suretle terkine rıza gösterilmemesi esasî müştereken tasvib edildi. Maahaza bütün bu madde muhteviyatı hakkında Heyet-i Tesriyenin vereceği en son karar bittabi mutadır.

2 — Beyannamenin dördüncü maddesinde anasır-ı gayr-i müslimeye hâkimiyet-i siyasiye ve muvazenet-i içtimaiyemizi ihlâl edecek mahiyette imtiyazat itâsının kabul edilemeyeceğine dair olan fıkra, ehemmiyetli bir surette tezekkür olundu. Bu kaydın, istiklâlimizi fi'len temin için, istihsalî mübrem bir talep mahiyetinde telakkî edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın istiklâlimizi esaslı bir surette rahnedar eyleyeceği dermiyan edildi. Anasır-ı gayr-ı müslimenin asırlardan beri haiz oldukları bazı imtiyazatın Devletin bugünkü hal-i acz ve ıztırarında ilgası müşkül olduğu da nazar-ı itibara alınmıştır. Mezkûr dördüncü maddede mevzu-i bahis olan ve anasır-ı huristiyaniyeye fazla imtiyazat verilmesine ma'tuf olan gaye, lâzimu'l-istihsal bir hedef olarak kabul edilmiştir. Maahaza gerek bu babda ve gerek hakk-ı hayatımızın müdafaası emrindeki metelib-i sairemize ait hususatta Meclis-i Millînin rey ve kararı mutadır.

3 — Beyannamenin yedinci maddesine nazaran istiklâlimiz, tamamen mahfuz kalmak şartıyla fennî, sınaî ve iktisadî ihtiyacatımızın sureti tesviyesi hususu münakaşa edildi. Memleketimize pek çok sermaye dökcek olan bir devletin umur-i maliyemiz üzerinde bir hakk-ı murakabeye malik olması zarurî olacağından derece-i şumulü kestirilemeyen bu hakk-ı murakabenin istiklâlimizi ve menafi-i hakîkiye-i milliyemizi zarar-dide etmeyecek vechile mütehasıslarca esaslı bir surette düşünülerek tahdid ve tesbitinden sonra Meclis-i Millîce tensib edilecek suretin kabulü tezekkür olundu.

4 — 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi mukarreratının mevadd-i sairesi de Meclis-i Mebusanın kabulüne iktiran eylemek şartıyla esas itibariyle muvafık görüldü.

5 — Bundan sonra, Sivas Kongresinin 4 Eylül 1919 tarihli mukarreratının teşkilât kısmına ait on birinci maddesi muhteviyatı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin vaziyeti ve bundan sonraki şekil ve saha-i faaliyeti hususu mevzu-i bahis olundu.

Bu maddede, irade-i milliyeyi hâkim kılacak olan Meclis-i Millînin, hukuk-i teşriye ve murakabesine emniyet ve serbestî ile sahib olduktan ve bu emniyet Meclis-i Millîce teyid edildikten sonra, cemiyetin şekli kongre kararıyla tâyin edileceği musarrahtır. Burada mevzu-i bahis olan kongrenin, şimdiye kadar vuku bulan Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi haricte ayrı bir kongre halinde olması meşrut değildir.

Cemiyetin programını kabul eden mebusan, cemiyetin nizamnamesinde musarrah olan murahhaslar add ve telakkî edilerek akdedecekleri ictima-ı mahsus, kongre makamına kaim olabilir.

Meclis-i Millînin İstanbul'da tamamen hal-i emniyette serbest olarak icray-ı vazife edebilmesi şarttır. Bunun şerait-i hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. İstanbul'un ecnebi taht-ı işgalinde bulunması hasebiyle mebusanın vazife-i teşriyelerini hakkiyle ifaya pek müsait olmayacağı fikri hâsıl oldu. Yetmiş Seferinde Fransızların Lyon'da [1] ve ahîren Almanların Weimar'da yaptıkları vechile sulhün akdine kadar muvakkaten Meclis-i Millînin Anadolu-yı şahanede hükümet-i seniyenin tenzib edeceği emin başka bir mahalde ictimayı muvafık görüldü.

Meclis-i Millînin ictimaidan sonra, derece-i emniyet ve mahfuziyet-i taayyün edeceğinden emniyet-i tamme görüldüğü takdirde, cemiyet Heyet-i Temsiliyesinin ilgasiyle teşkilât-ı hazırasının hedef-i mesaisinin tâ-yini, balâda tasrih olunduğu vechile, kongre makamına kaim olacak olan ictima-ı mahsusta kararlaştırılacaktır. Mebusanın intihabında serbesti tam bulunması lüzumu hükümetçe emredilmiş olması hasebiyle intihabın icrasında, Cemiyet Heyet-i Temsiliyesince, müdahale vaki olmamaktadır.

Mebusan miyanında İttihat ve Terakkiye mensup ve o devrin [2] siyasetinde zi-medhal eşhas bulunduğu takdirde bunların İtilâf Devletlerince iyi bir nazarla görülemeyeceği tabii olduğundan bu kabûl eşhasın mebus intihap edilmesine meydan verilmemek için Heyet-i Temsiliyece irşad suretinde suret-i münasibede bazı telkînat yapılması muvafık olacağı da düşünüldü ve muvafık görüldü. Bu babda kabulü arz olunan tarz merbuttur [3].

İşbu zabıtname iki nüsha olarak Amasya'da tahrir ve Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleriyle Heyet-i Temsiliye Azay-ı muhteremesi arasında teati edildi.

Anadolu ve Rumeli Müda- Anadolu ve Rumeli Müda- Anadolu ve Rumeli Müda-
faa-i Hukuk Cemiyeti Hey- faa-i Hukuk Cemiyeti Hey- faa-i Hukuk Cemiyeti Hey-
et-i Temsiliyesi namına et-i Temsiliyesi namına et-i Temsiliyesi namına

M. Kemal

Hüseyin Rauf

Bekir Sami

[1] 1870-1 seferinde Fransız Millet Meclisininin 13 Şubat - 11 Mart 1871 tarihleri arasında Bordeaux şehrinde (Amasya'da bir zuhul eseri olarak Lyon yazılmış olsa gerek) toplandığı malumdur.

[2] Nutuk'ta bu kelimenin yanlış okunarak hem arap harfli hem Türk harfli hâşkılarda "ordunun" şeklinde yazıldığı görülüyor.

[3] 3 numaralı protokol.

2.

SALİH PAŞANIN ŞİFRESİ

(22 Teşrinievvel 1335 [1919])

Heyet-i Temsiliye ile görüşülecek hususata esas olmak üzere kabinece tesbit edilen dokuz maddelik muhtıra kâmilan kabul ve tasvip edilmiştir. Mezkûr muhtıranın altıncı maddesi de esas itibariyle Heyet-i Temsiliyece kabul edilmiş ve zaten de o yolda hareket edilmekte bulunulmuştur. Ancak mebhus madde yerine sureti âtîde münderic tarz-ı hareketin netice itibariyle daha hayırlı olacağını zan ve tahmin etmekteyim. Mezkûr altıncı madde ile bu madde yerine kaim olmak üzere muvafık görülen suret-i mutedilesi aynen âtiye derc olundu. Bugün Samsun'a hareket edeceğimden Heyet-i Vükelâca hangisinin münasip görüldüğünün âcilen teşebbüsât-ı lâzîmede bulunabilmek üzere Cemal Paşa Hazretleri vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine is'ar buyurulmasını rica ederim.

Amasya'da Bahriye Nazırı

Salih

Not:

Bu şifreye iki suret merbuttur. Biri ikinci protokolün altıncı maddesi [1] muaddel suret başlığı altındaki ise üçüncü protokolün suretidir [2]. Ayrıca alınmasına lüzum görülmemiştir.

3.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde bulunan aşağıdaki vesikada [3] Amasya mülâkatının Heyet-i Temsiliyece Anadolu'daki teşkilâta ne yolda bildirildiğini göstermektedir:

Mekteb-i Sultani

9.11.35

SİVAS VİLÂYET-İ CELİLESİNE

Devletlû Efendim Hazretleri.

1 — Amasya'da Bahriye Nazırı ile vuku bulan müzakere zabıtname-sinin hülâsası hükûmetin Cemiyetimizin beyanname ve nizamnamesini

[1 ve 2] Nutuk, c. III, s. 194.

[3] [Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Ars. Nr. 19/1608]

تاریخ نظامی
۲۰/۱۰/۹

1

بیان ولایت علی

دو کلمه افصح و صریحتر است از بیست و نه کلمه
 ۱- اما در روایتی دیگر آمده است که در روز ولایت علی
 حضرت علی (ع) فرمودند که ای کسان من! این روز است که
 خداوند اولاد را بر شما امتحان خواهد کرد. پس ای کسان من!
 در این روز از هر کس که از شما جدا شود و از شما دور
 شود، خداوند او را لعنت خواهد کرد. پس ای کسان من!
 در این روز از هر کس که از شما جدا شود و از شما دور
 شود، خداوند او را لعنت خواهد کرد. پس ای کسان من!

kabul ettiğini izahtan başka bir şey değildir. Yalnız fazla olarak nazar-ı dikkate alınan âtideki maddeyi ehemmiyetine binaen aynen arz ediyoruz.

2 — “Meclis-i Millînin İstanbul’da tamamen hal-i emniyette serbest olarak icray-ı vazife edebilmesi şarttır. Bunun şerait-i hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. İstanbul’un ecnebi taht-ı işgalinde bulunması hasebiyle mebusanın vazife-i teşriyelerini hakkiyle ifaya pek müsait olamayacağı fikri hâsıl oldu. Yetmiş Seferinde Fransızların Lyon’da ahîren Almanların Weimar’da yaptıkları vechile sulhün akdine kadar muvakkaten Meclis-i Millînin Anadolu-yi şahanede hükûmet-i seniyenin tensib edeceği emin başka bir mahalde içtimâ muvafık görüldü. Bahriye Nazırı Salih Hulusî”.

3 — İkinci madde aynen bilcümle heyet-i merkeziyelere ve idarelere ve alâkadarana tevdi olunacaktır.

4 — Bu şifrenin alındığı ve tevdi olunduğu merakız ve zevatın sür’at-i iş’arı mercudur. Olbabda emir ve irade efendim Hazretlerindir.

(Mühür)

Heyet-i Temsiliye

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
11 Eylül 1335
Heyet-i Temsiliyesi